

ПРИЧЕТНІСТЬ КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДО ЛІБЕРАЛЬНОГО ТА РЕВОЛЮЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Спираючись на архівні документи та наукову літературу, досліджено проблему участі римо-католицького кліру в ліберальному та революційно-демократичному рухах у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть.

Ключові слова: церква, російське самодержавство, Правобережна Україна, католицьке духовенство, масонство.

Используя архивные документы и научную литературу, исследовано проблему участия римско-католического клира в либеральном и революционно-демократическом движениях во второй половине ХІХ – начале ХХ веков.

Ключевые слова: церковь, российское самодержавие, Правобережная Украина, католическое духовенство, масонство.

Basing on the archives documents and scientific literature, author of this article investigates the participation problem of the Rome-Catholic clergy in the liberal and revolutionary-democratic movements on the Right-bank Ukraine in the late ХІХ – early ХХ century.

Key words: church, the Russian autocracy, Right-bank Ukraine, Rome-Catholic clergy, Masonry.

Метою даної статті є неупереджений аналіз проблеми участі римо-католицького кліру в ліберальному та революційно-демократичному рухах у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Для її дослідження автором опрацьовано й залучено архівні документи та ґрунтовні наукові розвідки, зокрема, монографії Г. Марахова, В. Ревуненкова та О. Платонова.

Репресивні заходи російського самодержавства, застосовані ним до польських патріотів після розгрому польського національно-визвольного повстання 1830-1831 років та низки польських таємних товариств, що діяли наприкінці 30-х років ХІХ століття, не змогли покласти край польському національно-визвольному руху, який репрезентували таємні організації. Впродовж усього ХІХ століття патріотично налаштовані поляки не припиняли своєї боротьби з царським урядом, у тому числі й на території Правобережної України, хоча й діяти їм доводилося у глибокому підпіллі. Надалі вони готували нове повстання, яке вибухнуло 1863 року.

Так, Київське таємне товариство, що виникло наприкінці 50-х років ХІХ століття, намагалося розширити коло своїх членів за рахунок створення нових груп та гуртків у навчальних закладах цивільного і військового відомств, серед ремісників та селян, а також у військових частинах.

Серед таких гуртків і груп, котрі з'явилися протягом 1860-1861 років у місті Києві, певне зацікавлення викликає підпільна група Київського військового училища. Його організатором і керівником був студент історико-філологічного факультету Київського університету Євген Моссаковський. Цікаво, що народився він у родині священика, 1859 року закінчив Волинську духовну семінарію. Однак священицький сан не прийняв через свої атеїстичні переконання [1]. Створена ним група діяла у революційно-демократичному дусі. Вона прагнула вивчати та розповсюджувати твори О. Герцена й Т. Шевченка і готуватися до повстання проти російського абсолютизму.

Варто зауважити, що поряд із роз'ясненням основних засад революційно-демократичної ідеології Моссаковський проводив серед членів цієї підпільної групи атеїстичну пропаганду. Так, він розвінчував основні постулати релігії, зокрема, існування Бога: *«спочатку люди вважали божеством все, що вони не могли збагнути у природі, наприклад, грім, блискавку та інше, сили природи вони вважали божеством, однак і тепер є ще багато не збагненого, але коли... вони розуміють усі таємниці природи, тоді увірують, що бога немає»* [2]. Також Моссаковський доводив, що *«всі люди походять не від Адама та Єви, як стверджує релігія, а від природи»*. Заперечуючи Святе Письмо, він говорив, що йому вірити не можна [3]. Визнаючи, що *«весь світ й усі тварини створилися самі»*, він відкидав усе надприродне, у тому числі й існування душі та потойбічного світу: *«немає раю, немає пекла й усіх його мук»* [4]. Розбираючи окремі сторінки Святого Письма, Моссаковський викривав його політичну шкідливість. Прочитувавши, наприклад, слова апостола Павла, що *«всі власті, існуючі на землі, від Бога»*, він відкинув це твердження. Якщо сприймати слова апостола, говорив Моссаковський, то виходить, що всіх начальників, які знущаються над народом, *«бог поставив робити подібні речі»*, а це означає, що *«або немає бога, або ж апостол говорить неправду»* [5]. Він переконував своїх прихильників брати у нього і читати *«книги, написані різними російськими бунтівниками, а також вірші проти бога і царя й взагалі антиурядового спрямування»* [6]. Наприкінці листопада 1861 року Моссаковського було заарештовано поліцією, однак він відбувся порівняно м'яким покаранням – засланням у м. Харків під суворий поліцейський нагляд [7].

Варто зауважити, що окрім вирішення питання про відновлення польської державності, поляки-патріоти продовжували розробляти плани щодо трансформації суспільно-політичного ладу у відновленій Великій Польщі. Для нас ці плани видаються цікавими, адже у польському національно-визвольному повстанні 1863-1864 років безпосередню участь приймало й католицьке духовенство, у тому числі й те, яке проживало на Правобережжі.

Центральний національний комітет, утворений для координації дій польських повстанців, проголосив необхідність непримиренної збройної боротьби проти російського самодержавства за національне звільнення *«Польщі, Литви та Русі»* та створення на основі цих земель незалежної польської держави, на території якої повинен був встановитися новий суспільний устрій – буржуазний, що характеризувався б громадянським рівноправ'ям та свободою, у чому простежується явний вплив масонської ідеології.

Також заслуговує на увагу питання перетворень у поземельних відносинах, які хотіли здійснити польські повстанці після перемоги над російським абсолютизмом. Зокрема, ними були прийняті так звані аграрні декрети, що регламентували порядок наділення селян землею. Так, у першому декреті мовилося: *«Будь-який земельний наділ, яким досі володів кожен господар на основі виконання панщини чи виплати чиншу, стає віднині разом із городами, житловими та господарськими спорудами, а також правами та привілеями, цілковитою і спадковою власністю цього господаря, без накладання на нього будь-яких обов'язків, данин, панщини чи чиншу, із єдиною умовою – виплачувати встановлені податки та виконувати потрібну для батьківщини службу...»* У декреті увага зверталася на те, що колишні власники землі повинні були отримати за неї компенсацію із фондів держави, а всі укази та постанови царського уряду щодо селянського питання підлягали скасуванню. До того ж він стосувався не лише поміщицьких, а й казенних, пожалуваних, церковних та будь-яких інших володінь. Другий аграрний декрет регламентував права так званих безземельних осіб. Так, зокрема, у ньому йшлося про те, що *«...халупники, загородники, комарники, батраки й взагалі всі громадяни, які утримують себе виключно на заробіток і воюють у лавах Національного війська за вітчизну, після закінчення військових дій отримають у власність шматок землі не менше 3-х моргів із національних фондів...»* [8].

Незважаючи на прийняття вищезазначених аграрних декретів, керівники повстання мало зробили для підготовки селянства до участі у ньому, адже вочевидь побоювалися, що масовий рух озброєних селян проти царизму

може перерости у соціальну революцію, спрямовану проти польських поміщиків. Отож, селяни в основній масі не піднялися на боротьбу за національне звільнення. Вони не були достатньо готові до повстання, розглядаючи його як змову повстанців із польськими поміщиками. Можна навести лише поодинокі випадки формування селянських повстанських загонів. Зокрема, такими були загони під проводом ксьондза Бжоски, що здійснив напад на м. Луків, та ксьондза Пешковського, що здійснив напад на м. Ласкажів [9].

Після поразки повстання 1863-1864 років польські патріоти не порвали із міжнародним ліберально-демократичним рухом, тісно пов'язаним із діяльністю масонської організації. Зокрема, представники польської еміграції входили до деяких міжнародних демократичних організацій: «Європейський демократичний союз», реорганізований пізніше у «Міжнародний республіканський союз», «Міжнародне товариство робітників». Перший Інтернаціонал також підтримував незалежність Польщі. У ньому, зокрема, працювали польські представники Цверцякевич та Жабицький [10]. Між іншим, III Відділення було поінформовано про існування польських масонських лож у Парижі, про зв'язки та поїздки окремих їх керівників у Варшаву [11]. При арешті та обшуку окремих учасників польського повстання 1863-1864 років, зокрема, швейцарського підданого Жирода, було виявлено листи до Женевських масонів [12]. А Галицьке намісництво повідомило дирекцію поліції у Львові про знайдене у м. Берні (Швейцарія) у інженера Герінга таємне листування діячів польського повстанського уряду з їх агентами у Парижі [13].

Варто зауважити, що незважаючи на брутальну репресивну політику самодержавства щодо повстанців, польський національно-визвольний рух, що мав зв'язки із міжнародною масонерією, продовжував існувати. І надалі в польських губерніях функціонувала велика кількість організацій, у тому числі й масонських, які мали антиросійську спрямованість і фінансувалися із-за кордону. Таємні польські товариства діяли також і на території Правобережної України. Про це можуть свідчити, зокрема, циркуляри Волинського губернатора від 1869 року про посилення

нагляду за діяльністю польських таємних товариств у губернії та спостереження за нелегально прибулими із-за кордону особами. Скоріше всього, у роботі подібних товариств брало участь й католицьке духовенство. На цю думку наводить інформація, яку подає у своєму рапорті до поліцейського наглядача першої частини Рівненський повітовий справник. Доповідаючи про свій нагляд за функціонуванням польських таємних організацій у своєму повіті, він, зокрема, називає серед політично небезпечних для російського самодержавства осіб ксьондза Фелікса Лонковського й припускає, що той втік закордон [14]. Про діяльність польських таємних товариств, пов'язаних із масонством, згадує у своїй монографії Олег Платонов. Так, зокрема, у Києві з 1903 року існувала націоналістична організація польської студентської молоді під назвою «Полонія», яка активно підтримувала польський сепаратизм. Вона отримувала матеріальну підтримку із-за кордону, зокрема, із Австрії [15]. На жаль, про участь у ній духовних осіб нічого не відомо. 1913 року про існування таємної польської націоналістичної організації «Ліга невіддільності Польські» та її друкованого видання «Штандарт робітничі» повідомляли у своєму листуванні з дирекцією поліції у Львові Галицьке намісництво, Станіславське повітове староство та інші установи [16]. У серпні 1913 року газета «Век» звернулася із закликом до польського населення Галичини надати матеріальну допомогу організації «Скарб військовий» для підготовки виступу проти царської Росії [17].

У 10-х роках XX століття польські націоналістичні сили вирішили об'єднатися в один союз із гучною назвою «Унія незалежності», зібравшись для цієї мети на з'їзд у м. Цюриху. Саме на цьому зібранні вони заявили, що *«вважають збройну боротьбу проти агресивного російського царизму, на випадок війни, найближчою, єдино можливою метою польського народу...»*. Польські націоналісти починають активно подорожувати по Росії, агітуючи й організовуючи місцевих поляків проти російського уряду. У березні 1913 року вони навіть проводять свій з'їзд у Петербурзі. В цей час у середовищі польських патріотичних сил виникає таємна так звана католицька організація, яка мала на

меті проведення політичного терору проти самодержавства та ліквідацію Росії як держави: *«де б ми не знаходилися – при владі, в школах, на засланні, завжди і скрізь ми повинні віддавати всі свої сили для військового шпionажу. Ми повинні і можемо краще за японців вивчити слабкі сторони нашого ворога. Наша честь вимагає не перебирати будь-якими засобами, які можуть зашкодити Росії... Всі поляки, які знаходяться в російській армії, незалежно від своїх чинів, повинні пам'ятати про польську справу, повинні знати, що борються із Росією не лише у воєнний, а й у мирний час»* [18].

Отже, ще наприкінці XVIII – на початку XIX століття верхівка католицької церкви, незважаючи на серйозні розбіжності в ідеології католицизму та масонства, пішла на зближення з польськими масонами із політичних міркувань – для виборювання незалежності Речі Посполитої. Це було пов'язано із неминучістю секуляризації та встановлення над «латинською» церквою такого ж адміністративного контролю з боку імперської влади, під яким вже давно перебувала Російська православна церква. У цей історичний

період польська еліта значною мірою опиралася на масонську організацію, керуючись виключно патріотичними прагненнями відродити Велику Польщу. Для польських таємних товариств підтримка католицької церкви була вагомим чинником напередодні повстання 1830-1831 років проти Росії, яке вони наполегливо готували, адже католицизм мав могутній ідеологічний вплив на значну частину населення Правобережжя. Цій меті підпорядковували свої зусилля, утворені на початку XIX століття в Правобережній Україні польські таємні товариства та масонські ложі, а також місцеве католицьке духовенство. Як засвідчують архівні документи, вони продовжували свою діяльність і в середині XIX – на початку XX століття, особливо активізувавшись напередодні та під час повстання 1863-1864 років проти самодержавства, домагаючись повалення російської монархії. Однак участь католицького кліру у цих процесах була вже дещо скромнішою, аніж на початку XIX століття, що було зумовлено проведенням царським урядом жорсткої церковної політики проти католицької церкви в Правобережжі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Диплом История Польское восстание 1863 года и роль России [електрон. ресурс] / Диплом История. – Режим доступа: <http://works.tarefer.ru./33/100937/index.html>. – Загл. с экрана.
2. Марахов Г. И. Польское восстание 1863 года на Правобережной Украине / Г. И. Марахов. – Киев : Изд. Киевского университета, 1967. – 257 с.
3. Платонов О. Терновый венец России / О. Платонов. – Москва : Интербук, 1997. – Кн. 4. Т. 1.
4. Ревуненков В. Г. Польское восстание 1863 года и европейская дипломатия / В. Г. Ревуненков. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1957. – 358 с.
5. ДАЛО, ф. 350, оп. 2, спр. 1082, 175 арк.
6. ДАЛО, ф. 350, оп. 1, спр. 3396, 16 арк.
7. ДАЛО, ф. 350, оп. 1, спр. 3395, 6 арк.
8. ДАРО, ф. 379, оп. 2, спр. 39, 149 арк.
9. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 813, спр. 426 (за назвою справи)
10. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 821, спр. 146, спр. 146а. (за назвами справ)
11. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 822, спр. 222а, 52 арк.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Я. В. Верменич**, д.і.н., професор **П. М. Тригуб**